

Kovács Andrea

Zsigmond király magyarországi kultuszáról*

A középkorban a magyar királyság védő-szentjei (*Sancti Patroni Regni Hungariae*) közé nem csupán Árpád-házi (István király, Imre herceg, László király, Erzsébet), valamint külföldi származású, de az ország történetével szoros kapcsolatban álló szentek (Gellért, Adalbert, András és Benedek) tartoztak, hanem időben és térben távolabbi személyek (Zsigmond, Szaniszló, Vencel, Demeter) is. A hazai patrónusokra vonatkozó ismereteink közvetlen forrása a középkorvég egyik legnépszerűbb olvasmányának, a *Legenda aurea*-nak helyi igények szerint kiegészített változata,¹ közvetett dokumentumai pedig a fennmaradt magyar liturgikus kódexekben lelhetők fel. Szerkönyveink tanúsága szerint kortól és egyházi intézménytől, püspökségtől függően különböző kidolgozottsági szinten —a megemlékezéstől a teljes egészében saját, hazai vagy külföldről átvett szöveg- és énekanyagig— ülték meg az egyes védőszentek ünnepeit, melyek közül némelyik folyamatosan jelen van középkori forrásainkban, másokkal viszont ritkábban, elszórtabban találkozhatunk. Ez utóbbiak közé tartozik Zsigmond burgundi király is (516–523). Kultuszának hazai megjelenését több kutató IV. Károly német-római császár, cseh király (1346–1378), s főként fia, Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) tevékenységének tulajdonítja.² Vajon valóban ekkor, és ilyen közvetítéssel érkezett hazánkba a burgundi király tisztelete?

Ha a szent ünnepeére készült zsolozsma magyarországi megjelenését tekintjük kiindulópontnak, helyénvalónak tűnhet ez a feltevés, hiszen a cseh forrásokban gyakran szereplő *Gaudeat ecclesia*-offícium³ hazánkban először egy XIV. századi brassói *breviarium notatum*-ban, majd két XV. századi szepesi kódexben —egy breviáriumban és egy diurnáléban— jelenik meg.⁴ A magyar források tételeinek összeállítására és a brassói szerkönyv dallamai alapvetően megegyeznek a prágai kódexekkel. A verses zsolozsmában a matutinum- és laudes-antifónák a *series tonorum* elvét (tételek a tónusok számsorrendjében) követik.

* A tanulmány az OTKA NK/78060 és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A témáról lásd: MADAS Edit: „A Legenda aurea a középkori Magyarországon. (Kódexek és ősymontatványok kiegészítések, a Legenda aurea mint forrás)”, *Magyar Könyvszemle* CVIII (1992) 93–99.

² MADAS 1992. 94; TÓTH Péter: „»Szent Zsigmondnak ő azt felnevezteté.« Luxemburgi Zsigmond és a magyarországi dinasztikus szentkultusz”, *Századok* CXXXIX (2005) 367–383. A korábbi irodalom: 371–372.

³ Szövegkiadása két cseh és egy itáliai forrásból: G. M. DREVES—Cl. BLUME—H. M. BANNISTER (edd.): *Analecta Hymnica Medii Aevi I–LV*. (a továbbiakban AH), Lipcse 1890–1922. V. 79. A cseh forrásokról ld.: CZAGÁNY Zsuzsa: *Corpus Antiphonalium Officii Ecclesiarum Centralis Europae III/B Praha (Sanctorale, Commune Sanctorum)*. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 2002.

⁴ RO-BRbe I. F. 69, RO-AJ R. III. 94, RO-AJ R. II. 125.

Figyelemreméltó viszont hazai kódexeink olvasmányrendje. A brassói forrás a húsvéti időszak⁵ egynokturnusos rendjének megfelelően közli a lekcioikat, melyek szövege a szent életének és az ereklyék sorsának rendkívül tömör összefoglalása. Az első olvasmányból megtudjuk, hogy Zsigmond apja Gundoband, Burgundia királya (474–516), keresztszülei pedig Szent Remig (436?–533?) és Tincilla francia királynő voltak. Zsigmond böjtölt, imádkozott, adakozott, és lerombolta a bálványok templomait.⁶ Apja halála után királlyá választották. Zarándoklatai során eljutott Agaune-ba, ahol megalapította és felépítette a thébai mártírok⁷ monostorát. Magányosságba menekült, elrejtőzött, és hűségesen szolgálta Istent. A második lekción a vértanúságot beszéli el. Miután megtudta, hogy övéi a hitben meggyengültek, az agaune-i monostorba ment, és szerzetesi ruhát öltött. Saját népe álnokul elárulta, feleségével és két fiával, Gystaldussal és Gondebaldussal együtt a monostorban rabul ejtette. Chlodomer frank király (511–524) Zsigmondot és két fiát halálra ítélte, s kútba dobatta. A szentek teste három évig nyugodtak ott. A harmadik olvasmány szerint az Úr anyala megjelent az agaune-i monostor apátjának, elrendelte, hogy a testeket húzzák ki a kútból és a thébai vértanúkkal együtt temessék el. A frankok legkegyesebb királya, Theudebert (533–547) rendeletére a testeket kiemelték, és az agaune-i monostorban eltemették. A sírnál számos csodás gyógyulás történt. 1355-ben IV. Károly német-római császár és cseh király Zsigmond ereklyéit az agaune-i monostorból Prágába vitette.⁸

A mai ismereteink szerint kizárólag a brassói breviáriumban szereplő, ismeretlen eredetű lekcioik olyan információt tartalmaznak (keresztszülők megnevezése), mely hiányzik a Zsigmond-legendából, s a többi vele kapcsolatos forrásból.

Az ünnepet záró második vesperás Magnificat-antifónája után ez a rubrika áll: könyörgés mint fent, olvasmányok szenvedéstörténetéből, vedd a históriából, verzikulusok és szoltárok, mint fent.⁹ A breviáriumolvasmány az eddig magyar liturgikus forrásból nem ismert *Tempore Tiberii senioris Augusti* kezdetű passió hat lekciónra osztva.¹⁰ Ugyane történetet tartalmazza lerövidítve a szepesi breviárium: a brassói szerkönyv 5. olvasmányát három részre bontja s a *lectiones* felirat alatt a 6. szakaszt ismét három részletben közli. A szepesi diurnále Zsigmond transláció ünnepén egy másik, *Adest dies laetabundus* kezdetű szolozsmát is közöl.¹¹ Mivel ma más magyar szerkönyvből nem ismert egyik Zsigmond-offícium sem, ezért tisztelete és kultusza hazánkban periferikusnak tűnhet.

⁵ Zsigmond királynak két ünnepe volt: május 1-én, vagy —Fülöp és Jakab apostolok ugyane napra eső ünnepe miatt— május 2-án égi születésnapját, október 15/16-án agaune-i translációját ünnepelték.

⁶ A burgundok ebben az időben még az arianizmus követői voltak.

⁷ Móric és társai († 302). Ünnepük: szeptember 22.

⁸ A lekcioik latin szövegét lásd a függelékben.

⁹ *Oratio, ut supra, lectiones de passione eius, require de historia, versiculi et psalmi, ut supra.*

¹⁰ Szövegét ld. *Acta Sanctorum* Mai 1 (1680) 86–87, *Monumenta Germaniae Historica Scriptores Rerum Merovingiarum*. Hannover 1888. II. 331–332. Ugyane beosztást tartalmazza egy XIV. századi *Legenda aurea* XV. század eleji magyarországi kiegészítése is (H-Bu 44 fol. 477^v–479^v). Lásd: MADAS 1992. 94.

¹¹ AH XXVIII. 69. csupán három forrásból, egy krakkói és két freisingi breviáriumból ismeri.

Figyelembe kell azonban vennünk, hogy egyes szentek liturgikus tisztelete különböző szinteken valósulhatott meg. Első lépésnek a naptárban való feltűnésüket s a kategóriájuknak (vértanú, hitvalló stb.) megfelelő közös misével és zsolozsmával történő ünneplésüket tekinthetjük. A következő szinten megjelennek az első saját szövegű részek (könyörgések, később a szentről szóló olvasmányok), amit az énekelt tételek fokozatos megalkotása követ, míg végül a zsolozsma egészét, a misében pedig az Alleluja és esetleg a szekvencia szövegét veszik a szent saját anyagából. Bizonyos szentek liturgikus ünneplése megmaradt az első fokozatok valamelyikén, s így hagyományozódott tovább, míg másoknak az idők folyamán kiépült a teljes propriuma.

A magyar liturgikus források arról tanúskodnak, hogy Zsigmond király ünnepe nagyon hamar a hazai hagyomány része lett, s az orációk megjelenése után lényegében változatlan formában, a propriumanyag továbbfejlesztése nélkül élt tovább. Első emlékünk a XI. század második feléből származó Szent Margit-szakramentárium, melyben Zsigmond még nem a szanktoráléban, hanem —mint a láz betegek segítője— a votív szakaszban szerepel. Ennek könyörgéseivel a későbbiekben nem találkozunk.¹² Annál gyakrabban bukkanak fel szerkönyveinkben —szinte kizárólag a központi magyar hagyományt tükröző esztergomi és pálos kódexekben— a Pray-kódex *Alia missa* orációi.¹³ Még három másik, egy-nél több forrásban szereplő orációsorozatot tartalmaznak kódexeink. A nyomtatott pécsi misekönyvön kívül erdélyi és felvidéki források közlik a *Tuam nobis indulgentiam Domine...* kezdetű könyörgést,¹⁴ majdnem hasonló körből ismert egy másik sorozat,¹⁵ míg három szerkönyv különböző szentek orációiból állítja össze Zsigmond király anyagát.¹⁶ Csupán két graduále és egy misszále adja meg a szent ünnepén éneklendő kommúnis tételek incipitjét.¹⁷

¹² HR-Zu MR 126 fol. 102r: „*In honore Sigismundi regis pro febricitantibus: Inclina Domine pias aures tuas...*” Bár votív miséje már VI–VII. századi forrásban is megjelenik és sokáig általános használatban marad (lásd: *Corpus Orationum* [a továbbiakban CO]. Brepols, Turnhout V. 3112., 3684., IV. 2759b), a magyar szerkönyvek közül eddig mindössze két zágrábi forrásban akadunk rá (A-Su M III. 23, *Missale secundum chorum et rubricam almi episcopatus Zagrabienensis*. Velence 1511).

¹³ H-Bn MNy 1 fol. 91r: „*Da nobis indignis famulis tuis Domine Deus omnipotens...*” A CO nem ismeri. Az egyes magyar zsolozsma- és miseforrások naptárában (Kal.) és főszövegében (Corp.) megjelenő ünnepet lásd a függelék táblázataiban, melyekben a Pray-kódex könyörgéseinek megjelenését +! jellel jelöltük. A kódexekben lévő hiány jele: #

¹⁴ Jelölése a táblázatban: +). A CO nem ismeri. Szerepel viszont két XII. századi észak-itáliai forrásban (I-SDF 4, I-CFm 91).

¹⁵ *Deus qui beatum Sigismundum regem utroque diademate...* Jelölése a táblázatban: +*. A CO (III. 1474., I. 785., VII. 4789.) egyetlen, 1519-ben megjelent aquileiai misekönyv alapján közli.

¹⁶ *Deus ineffabilis misericordiae...* Jelölése a táblázatban: +/. CO III. 1252. Ödön, a szekrétát a CO nem ismeri, VIII. 5008. Fábán és Sebestyén.

¹⁷ RO-BRbe I. F. 67 május: a lapszélén utólagos bejegyzés: introitus *Protexisti me*, Alleluja *Gloria et honore*, offertórium *Repleti sunt*. RO-Sb s. sign., MissQuin 1487, 1499 május: introitus *Protexisti me*, Alleluja *Surrexit pastor*, Alleluja *Laetabitur iustus*, szekvencia *Victimae paschali*, offertórium *Confitebuntur*, kommúnio *Ego sum vitis*. MissQuin 1487, 1499 október: introitus *Laetabitur iustus*, graduále *Posuisti Domine*, Alleluja *Laetabitur iustus*, offertórium *Gloria et honore*, kommúnio *Magna est gloria*.

A magyarországi Zsigmond-kultusz kialakulása a liturgikus források alapján tehát a következőképpen rekonstruálható: a votív szakaszban történő igen korai megjelenése után a burgundi király miséje —melyben csupán a három oráció saját szövegű— rövid időn belül a szanktoráléba kerül át. Legelterjedtebbek a Pray-kódex könyörgései, melyek az esztergomi és pálos forrásokban évszázadokon keresztül folyamatosan megjelennek és a nyomtatott szerkönyvekbe is bekerülnek. Az orációk nagyobb szövegi változatosságot csak az ország peremterületein mutatnak. Hasonló a helyzet a zsolozsmaforrások tekintetében is. Ha a naptáron kívül a főszövegben is szerepel Zsigmond király ünnepe, úgy az esztergomi és pálos breviáriumok a Pray-kódex orációját közlik. A források csekély száma és periferikus jellege miatt elszigetelt és rövid életű jelenségnek tekinthetjük a burgundi király verses officiumának felbukkanását a XIV. században, s a központi magyar liturgikus hagyomány szempontjából hatástalannak a cseh egyházi hagyományok terjesztésére irányuló uralkodói szándékot.¹⁸ Ezt jelzi, hogy a magyar kódexek közül csak egyetlen egy, a fent említett szepesi diurnále közli a prágai szerkönyvek *Deus qui hunc diem beatorum martyrum tuorum Sigismundi...* kezdetű könyörgését.¹⁹ A magyar egyházmegyék közül a zágrábi az egyetlen, ahol semmi nyoma a burgundi király kultuszának.

Bár a prágainál jóval korábban dokumentált s így abból nem eredeztethető,²⁰ lényegében töretlen magyar liturgikus gyakorlatra szinte semmiféle befolyást nem gyakorolt Luxemburgi Zsigmondnak a cseh kultusz terjesztésére irányuló tudatos és határozott szándéka, az uralkodó hatása más területen mégis kimutatható. Ezek közé tartozik Zsigmondnak a *Legenda aurea*-ban a hazai patrónusok között történő megjelenése, a patrocíniumok számának szaporodása,²¹ de mindenekelőtt a budai Szent Zsigmond-prépostság alapítása.²² Hogy maga a Zsigmond-kultusz pontosan mikor és milyen közvetítéssel került Magyarországra, további kutatás tárgyát képezi.

(A legendának a Függelékben következő betűhívo átirata Földváry Miklós István közreműködésével készült.)

¹⁸ Batthyány Boldizsár misekönyve (1489, ff. 69'–72) a lábbetegség gyógyításának paraliturgikus szokását tartalmazza, vagyis hogy a beteg fejénél hét evangéliumi szakaszt olvastak föl Szent Zsigmond király tiszteletére, ld. RADÓ Polikárp: „Batthyány Boldizsár misekönyvének hitelessége”, *Magyar Könyvszemle* LXV (1941) 132–149. Radó (148) idézi a rubrikát: „In honore sancti Sigismundi Regis pro febricitantibus legantur hec ewangelia super caput eius.” Hozzáteszi: „A Batthyány-misekönyv szerint” ... „nincsen külön miséje, hanem a Szentháromságról szóló misét kell mondani és a mise után hét evangéliumi szakaszt kell olvasni.”

¹⁹ CZ-Pu IV D 9 lapszálon, *Breviarium Pragense*. Nürnberg 1492. A CO nem ismeri.

²⁰ A ma ismert legkorábbi prágai forrás, mely Zsigmond király *Deus qui hunc diem...* kezdetű könyörgését még a lapszálon közli, a XIII–XIV. század fordulójáról származó Prágai ordinárius (CZ-Pu IV D 9 fol. 46).

²¹ MEZŐ András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. METEM, Budapest 2003. 496.

²² SZÉKELY György: „A budai Szent Zsigmond templom kutatástörténetéhez”, *Budapest Régiségei* XXXIII (1999) 15–17.

Függelék

Lectio prima. Sanctus sygismundus ex patre gondebando (sic) rege burgundie genitus a sancto remigio et tincilla (?) regine (sic) francie baptizatur. Hic sanctus vir mira devocione accenditur ieiuniis et orationibus ac elemosinis vacans templa ydolorum destruit. et simulachra ydolorum dat ignibus. Hic defuncto patre in regem cunctis eligitur. et in regnum patris regnaturus sublimatur. Hic postquam multa sanctorum limina visitavit. veniens aganum ediferat (sic) thebeis sanctis martiribus sollempne monasterium et nongentis fratribus providebit vite necessaria. Hic dum fideli mente soli deo famulatur. a suis despicitur et crebro corripitur. ad solitudinem fugit et ibi deo serviens latuit. Tu autem.

Lectio secunda. Hic conperto quod sui eum tradere infidelibus decrevissent. Fugit ad monasterium aganensem. et tonso capite mutavit habitum. Hic a propria gente cum uxore et duobus filiis gystaldo et gondebaldó perfide proditur ad monasterium vinculatus educitur. Hic a suis dolose captus dodomero regi francie infideli traditur et morti adiudicatur. Hic cervitatis (sic) capitibus corpora sanctorum iussu regio in puteum veterem demerguntur. Hic sanctorum corpora triennio in puteo quiescentia cunctis claruerunt (?) miraculis et lampades ardentes continuo videntur. Tu.

Lectio iij. Hic apparens angelus domini abbati monasterii agganensi. (sic) iubet ut corpora sanctorum de puteo extrahantur et cum sanctorum thebeorum sepeliantur. (sic) Hic sanguinem servorum suorum ulciscitur et rex dodomerus ab urgis in prelio interficitur. hic iussu theodoberti regis piissimi francorum corpora sanctorum de puteo extracta ad monasterium aganense deferuntur. Hinc sanctorum corpora in aganensi monasterium (sic) sepultis. deus per eorum merita multa infirmis cecis surdis mutis claudis obsessis prestitit salutis beneficia. Hinc karulus quartus romanorum (?) imperator et bohémie rex corpus sancti sigismundi monasterium aganense (sic) obtentis precibus defert ad pragensem ecclesiam sub anno domini millesimo tricentesimo quinquagesimo quinto. Hinc sancti sygismundi corpus in pragensi sepultus ecclesia. Multa et mirabilibus glorificatur miraculis. Tu.

zsolozsmaforrás	proveniencia	század	05. 01/02.		10. 15/16.	
			Kal.	Corp.	Kal.	Corp.
HR-Zu MR 67	Esztergom	XIII/2	—	—	+	—
RO-AJ R. II. 95	magyar	XIV	—	+	—	—
RO-BRbe I.F. 69	Brassó	XIV	+	+	—	—
RO-BRbe I.F. 70	Brassó	XIV	+	—	—	—
RO-AJ R. III. 94	Szepesség	XIV-XV	+	+	—	—
I-RVat 8247	Várad	1460	—	—	+	+
RO-AJ R. III. 40	Gyulafehérvár	1461	+	—	—	+
A-GÜ I/34	Erdély	1462	+	—	—	+
F-Pn 8879	Esztergom	1480	+	—	+	—

US-NYpm M.A.G. 7	Esztergom	XV	+	—	—	+!
A-GÖ 439	pálos	XV	—	—	—	+!
A-Wn 1829	Esztergom	XV	—	+!	—	+*
RO-AJ R. II. 102	Szepesség	XV	+	+*	—	—
RO-AJ R. I. 110	Esztergom?	XV	+	+*	—	+*
H-Bn 132	Felső-Magyarország?	XV	—	+	—	—
H-Bnm 63.74 1. C	Szepesség	XV	—	+	—	+
H-Bn 399	pálos?	XV	—	+/	—	—
H-Bnm 63.84 C	Szepesség	XV	—	+	—	—
RO-AJ R. II. 125	Szepesség	XV/2	+	+	+	+
A-Su II. 11	Esztergom	c. 1435	+	+*	+	+!
BrevStrig	Esztergom	1484	+	—	+	—
Brev OSB	Pannonhalma, bencés	1519	#	+*	—	—
összesen			12	13	6	10

miforrás	proveniencia	század	05. 01/02.		10. 15/16.	
			Kal.	Corp.	Kal.	Corp.
HR-Zu MR 126	magyar bencés	XI/2	—	—	—	+
H-Bn MNy 1	Boldva	1192–1195	+	—	+	+!
RO-Sb 665	Kiscsűr	1394	—	—	+	—
H-Bn 214	Pozsony	XIV	—	—	+	+!
H-Bn 94	Pozsony	XIV	—	—	—	+!
RO-AJ R. I. 24	magyar	XIV	—	—	—	+!
A-GÖ 107	pálos	XIV	#	—	#	+!
H-Bn 92	magyar	XIV	+	—	—	—
H-Bn 215	Pozsony	XIV	+	—	—	—
H-Bn 395	Kelet-Magyarország?	XIV	+	—	+	—
SQ-BRm EC. Lad. 3	Esztergom	XIV/1	#	—	+	+!
RO-BRbe I.F. 67	Brassó	XIV/1	#	+	#	—
A-GÖ 234	pálos	XIV–XV	—	—	+	+!
SQ-Sk Mus 1	Szepes	1426	#	+	#	—
RO-AJ R. I. 25	magyar domonkos	1479	—	+	—	—
MissUlt	Erdély?	1480	+	—	—	—
MissStrig 1484	Esztergom	1484	+	+/	—	+!
MissQuin 1487, 1499	Pécs	1487, 1499	+	+*	—	+
H-Bn 219	Pozsony	1488	+	—	+	+!
MissStrig 1498	Esztergom	1498	+	+/	—	+!
RO-AJ R. I. 23	Kassa	XV	—	—	+	+
H-Bn 216	Pozsony	XV	+	—	—	—
H-Bn 218	Pozsony	XV	+	—	—	—
H-Efkő II. 20	Esztergom	XV	+	—	+	—
HR-Zk 355	Kálmáncsehi Domonkos	XV	+	—	+	—
MissPaul 1514	pálos	1514	—	—	+	+!
RO-Sb s. sign.	Brassó	XVI	—	+	—	—
összesen			13	7	11	14